

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

*Л. Б. Баранник, д. е. н., професор, baranniklb@gmail.com, В. М. Черба, к. н. з держ. упр.,
Icherbavita@i.ua, Університет митної справи та фінансів*

У статті проаналізовано окремі аспекти розвитку соціального капіталу в Україні в умовах глобалізаційних викликів. Досліджено наукові підходи до дефініції «соціальний капітал». Підкреслено, що незважаючи на визнані науковим співтовариством концепції соціального капіталу авторитетних західних науковців, це поняття є полісемантичним й має розпливчасту природу. Через розмитість даного поняття дослідники здійснюють його вимір різними способами залежно від контексту дослідження. Запропоновано розглядати поняття «соціальний капітал» як певний суспільний ресурс, що передбачає врахування і соціальних відносин (у тому числі соціально-трудовах), і певних індикаторів соціального розвитку країни (народжуваність, рівень освіти, стан здоров'я населення, зайнятість суспільно корисною діяльністю тощо).

Безпосереднім предметом дослідження даної статті є вплив глобалізації на соціальний капітал у формі соціально-трудовах відносин. Названо основний глобалізаційний ризик сучасного розвитку українського суспільства – суттєве зменшення чисельності економічно активного населення. Підкреслено, що ця тенденція набула небезпечного характеру. Аналізуються причини, що її спровокували. Серед них – безробіття, низька оплата праці, розширення від-критості економіки, зростаюча мобільність робочої сили, недоліки вітчизняної системи освіти. Зазначено, що особливо негативну роль у цьому процесі відіграє політика окремих європейських країн щодо залучення іноземних «гастарбайтерів».

Запропоновано систему заходів протидії негативним тенденціям, зокрема, створення нових робочих місць в реальному секторі економіки, розвиток соціальної інфраструктури, впровадження державних програм (держзакупівель), спрямованих на підтримку вітчизняного виробника, економічні реформи тощо. Підкреслено необхідність посилення законодавства до підприємств, які штучно доведено до банкрутства аж до реприватизації або націоналізації.

Ключові слова: соціальний капітал, глобалізаційні виклики, безробіття, міграція, економічно активне населення, державна політика зайнятості, мобільність робочої сили.

Постановка проблеми. Сучасний глобалізований, швидко мінливий світ характеризується масштабними процесами інформатизації, інтеграції, міграції. Глобалізаційні виклики змінюють наше сьогодення та майбутнє, актуалізують подолання кризових явищ, узагальнення світового досвіду регулювання сучасного соціально-економічного розвитку та суспільних відносин. Україна не стоїть осторонь світових процесів і шукає свій вектор руху. «Розбудовуючи засади нового демократичного суспільства ліберального зразка, в якому провідну роль відіграє приватна власність, а регулювання економі-

ки здійснюється переважно за рахунок ринкових регуляторів, наша країна дуже довго йшла шляхом імплементації у вітчизняний економічний і політичний простір інститутів, які продемонстрували високу ефективність у розвинених країнах світу» [1, с.26]. Однак, як показала практика, це не завжди було правильно, оскільки не бралися до уваги різні історичні умови розвитку, національна специфіка, особливості суспільної свідомості. А розуміння того, як здійснювати трансформацію «від соціалізму до капіталізму», було надто заідеалізованим і часто хибним.

Знадобився не один «Майдан», для того, щоб українці усвідомили, що економічні успіхи є синтезом не тільки наявного природного та технологічного потенціалу країни, а й тих цінностей, які поділяють люди, їх соціально-взаємозв'язків та норм, що регулюють відносини у різних сферах суспільної діяльності. У цьому контексті стає важливим аналіз стан соціального капіталу формування у нашому суспільстві достатньої величини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальний капітал у різних його формах і проявах є предметом пильної уваги науковців. Мова про це поняття активно розпочалась в науковому середовищі наприкінці минулого століття. Значний внесок в дослідження поняття «соціальний капітал» зробили такі зарубіжні вчені, як Р. Барт [2], У. Бейкер [3], П. Бурдьє [4], Дж. Коулман [5], Р. Патнам [6], Ф. Фукуяма [7] та багато інших. Серед вітчизняних учених теоретичні та прикладні аспекти соціального капіталу досліджують В. М. Геєць [8], О. А. Грішнова [9], В. П. Єлагін [10], О. Г. Сидорчук [11] та інші. У роботах названих авторів розглядаються теоретико-методологічні основи дослідження сутності соціального капіталу, підходи до моделювання стратегій його трансформації в умовах України. Серед робіт останнього часу варто особливо виділити колективну монографію «Соціальний капітал України: теоретико-методологічні основи формування», виданій у Раді з вивчення продуктивних сил України НАН України [12], достатньо цікавою й ґрунтовною є наукова стаття Ю. І. Пилипенко та Д. Д. Алексеєнко, яка присвячена з'ясуванню залежності соціально-економічного розвитку суспільства від якості соціального капіталу, а також взаємозв'язку між соціальним капіталом і громадянським суспільством [1].

Не дивлячись на вагомий науковий доробок учених, зауважимо, що тема соціального капіталу не може бути вичерпною. Швидко змінюються життєві реалії, що накладає свій відбиток на стан суспільства, на перебіг соціальних процесів та необхідність їх оцінки та прийняття відповідних управлінських рішень. Отже, проблема стану та розвитку соціального капіталу набуває нових аспектів.

Теоретичні напрацювання щодо цієї проблематики більш-менш повно і ясно надають характеристику соціального капіталу як наукової дефініції. Наразі постає необхідність в більшій мірі зосередитись на прикладних аспектах його функціонування в умовах глобалізаційних викликів, особливо тому, що під їх впливом соціально-економічні зміни для українського суспільства надто відчутні. Крім того, на даному етапі існує величезний інтерес до феномену глобалізації і в той же час ще не досягнуто глибокого розуміння його сутності й повного усвідомлення позитивного та негативного впливу на соціум.

Неможна не погодитися з українським науковцем О. Г. Сидорчук, яка справедливо зауважує, що поки що «Україні не вдається реалізувати потужний потенціал: пошук резервів у сфері економіки, управління супроводжується нехтуванням таким ресурсом як соціальний капітал, який має властивість конвертуватися у капітал економічний» [11, с.3]. Нині недостатньо висвітленою є проблема соціально-трудових відносин в контексті використання власного людського, а саме трудового, потенціалу нашої країни.

Формулювання мети статті. Мета статті – з'ясувати питання, яким чином змінюється стан соціального капіталу в Україні під впливом глобалізаційних процесів і які наслідки це має для економіки нашої країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «соціальний капітал» є багатоаспектним й, так би мовити, полісемантичним. Воно використовується в соціології, економічній теорії, політології. Це поняття введене французьким соціологом П'єром Бурдьє (Pierre Bourdieu) в статті «Форми капіталу» (1983) для позначення соціальних зв'язків, які можуть виступати ресурсом отримання вигоди [4]. Згідно ще одного дослідника соціального капіталу, професора соціології Каліфорнійського університету Джонатана Тернера, «соціальний капітал – це ті сили, які збільшують потенціал економічного розвитку суспільства шляхом створення і підтримки соціальних зв'язків і моделей соціальних організацій» [13]. Отже, соціальний капітал, будучи продуктом суспільного виробництва, «є груповим ресурсом і не може бути вимірним на індивідуально-

му рівні. Зв'язки між економічним розвитком суспільства і розміром сукупного соціального капіталу опосередковані політичним ладом, релігійними традиціями, домінуючими цінностями» [14]. Джерела цієї ідеї можна знайти у А. де Токвіля, Г. Зіммеля, А. Дюркгейма, М. Вебера та інших учених, працюючих в галузі соціальної теорії. Послідовники Бурдіє використовують в основному якісні, етнографічні та історичні методи оцінки соціального капіталу [15]. Концепт «соціальний капітал» був викладений Дж. Коулманом в статті «Соціальний капітал у виробництві людського капіталу», де він представлений як фактор соціально-трудої мобільності в умовах інформаційного суспільства [5]. У такій інтерпретації соціальний капітал набув широкого сприймання серед економістів.

Соціальний капітал втілюється у людських взаємовідносинах, його часто ототожують із людським капіталом. Це не дивно. «Капітал застосовується до все більшого числа соціальних сил, що впливають на економічний розвиток» [16]. Так, за Дж. Філдом, соціальний капітал представляє собою перш за все зв'язки між людьми, формами якого є, з одного боку, структурний капітал, що враховує інституціональний аспект спілкування, а з іншого – когнітивний капітал, який ґрунтується на таких факторах, як довіра, відносини та цінності [17]. Нині існує безліч подібних визначень і понять (наприклад, культурний капітал, громадський капітал і т. п.), які об'єднує спільна ідея про необхідність врахування характеристик соціуму, в частині взаємовідносин між людьми, при визначенні основних чинників, що впливають на ефективність дій по досягненню суспільно значущих цілей. Через розмитість поняття «соціальний капітал» вимірюють різними способами залежно від контексту дослідження. Авторами даної статті розглядається концепція соціального капіталу як певного суспільного ресурсу, що передбачає врахування і соціальних відносин (у тому числі соціально-трудоих), і певних індикаторів соціального розвитку країни (народжуваність, рівень освіти, стан здоров'я населення, зайнятість суспільно корисною діяльністю тощо). Оскільки ми поставили перед собою іншу мету дослідження, то зупинятися на більш глибо-

кому роз'ясненні нашої позиції вбачаємо недоцільним.

Як ми вже зазначили вище, глобалізація нині є особливим фактором впливу на стан соціального капіталу. Здебільшого, під глобалізацією розуміють поступове утворення єдиного світового простору, де вільно переміщуються фактори виробництва: капітал, робоча сила, товари, послуги, інформація й формується єдине інституційне середовище. Існує досить широкий спектр підходів до визначення даного поняття. Але характерною ознакою глобалізації одностайно визнається інтенсифікація обміну ідеями, інформацією, товарами, стандартами тощо. Глобалізація є процесом збільшення впливу різноманітних чинників на соціальну реальність в окремих державах. Такі інтенсивні процеси не завжди сприяють позитивному розвитку, не всі держави можуть своєчасно та правильно відреагувати на проблеми, що виникають. Ці проблеми свого роду глобальними викликами. Однак, багато експертів покладає на глобалізацію великі надії щодо вирішення складних економічних проблем планетарного та глобального характеру. Незважаючи на те, що вивчення процесів глобалізації активно проводять потужні дослідні центри світу, такі як Колумбійський університет (США), Європейський інститут технологічних досліджень майбутнього (IPTS, Іспанія) та інші, стає очевидним, що відповіді на запитання цивілізаційних викликів попереду. Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ) у Давосі в 2017 р. підтверджується невтішна тенденція. Згідно з Global Risks Report 2017, міжнародними експертами визначено 30 глобальних ризиків та 13 тенденцій, що можуть посилити їх або змінити їхнє співвідношення [18]. Найбільшими глобальними ризиками визнано природні ризики (зміна клімату, водні катастрофи і т. п.).

Для України вплив природних глобальних ризиків не є досить відчутним через вдале географічне положення. Отже, суттєвих дестабілізаторів природного характеру для економіки України немає. Друге місце відведено геополітичним ризикам – великим терористичним актам та міждержавним конфліктам. Геополітичну напругу підтримує і нездатність державної влади до ефективного управління. Ризики конфліктів посилюються

технологічними нововведеннями, такими як штучний інтелект, робототехніка, гонка озброєнь. Згідно зі звітом ВЕФ, на третьому місці – технологічні ризики, такі як викрадення персональних даних або махінації з ними, масштабні кібератаки [там само]. Останній вид ризику є найбільш вірогідним технологічним ризиком майбутнього десятиліття. Деструктивний вплив технологій на економіку буде невпинно посилюватись через стрімкий розвиток робототехніки, сенсорів і «машинного навчання», витісняючи людську працю зі сфери послуг. В 2017 р. визнано новий ризик «неефективності регіонального та глобального управління», який означає нездатність регіональних і міжнародних структур вирішувати економічні, геополітичні та екологічні проблеми. Соціальні та економічні ризики також увійшли до десяти глобальних ризиків – це масштабна примусова міграція, незаконна торгівля, включаючи відмивання грошей та контрабандні операції. До незаконної торгівлі віднесено такі протиправні дії, як незаконний рух фінансових ресурсів, виробництво та розповсюдження контрафактної продукції, ухилення від податків, організована злочинність. Усі вони підривають економічну, соціальну, регіональну та міжнародну взаємодію та сталий розвиток світової спільноти [19–21].

З ростом технологій скорочується потреба у великій кількості працівників, з'являється зайва робоча сила. Це явище набуло значних масштабів у всьому світі. Багато експертів однією з найбільших глобалізаційних загроз називають зростання безробіття. Відсутність роботи є головною причиною бідності, маргіналізації суспільства, появи конфліктів та суспільної деградації. Це індикатор стану соціального капіталу. Міжнародна організація праці (МОП) в 2018 р оприлюднила доповідь «Світова зайнятість та соціальний прогноз». Згідно з даними МОП, рівень безробіття в світі в 2017 р. побив черговий рекорд, склавши 5,6%, або 192,7 млн осіб, що на 2,6 млн осіб більше, ніж в 2016 р. У 2019 р., як вважають в МОП, кількість безробітних у світі зросте до 193,6 млн осіб [22]. МОП стурбована браком робочих місць з гідними умовами праці та необхідністю забезпечити більш рівномірний розподіл доходів. 300 млн робочих живуть в

умовах крайньої бідності (менше 1,90 дол США в день) [22, с.8]. «Не дивлячись на стабілізацію показника безробіття, дефіцит гідної праці залишається поширеним: глобальна економіка все ще не створює достатньо робочих місць. Необхідні додаткові зусилля для підвищення якості роботи і забезпечення рівномірного розподілу доходів», – підкреслив генеральний директор МОП Гай Райдер [22]. Як тенденції світової економіки в 2018 р. експерти назвали перелив робочої сили з промисловості в сферу послуг і передчасну деіндустріалізацію країн, зростання вразливої зайнятості.

У доповіді МОП 2019 р. «Працюйте на світле майбутнє» йдеться про необхідність більше вкладати інвестицій в можливості людей, в гідну і стабільну роботу, в інститути праці. МОП пропонує орієнтований на людину порядок денний, що зміцнить соціальний контракт, поміщаючи людей і роботу, яку вони виконують, в центр економічної і соціальної політики та ділової активності [23, с.11].

Україні в тій чи іншій мірі притаманні перелічені вище ризики. Однак, у межах однієї статті зробити аналіз їх усіх неможливо. На нашу думку, основним глобалізаційним викликом для нашої країни стало суттєве зменшення чисельності економічно активного населення. За даними Держстату України, за останні 17 років кількість економічно активного населення в нашій країні зменшилась на 3,96 млн осіб. (табл.1).

Економічно активне населення – це зайняті економічною діяльністю, особи у віці 15–70 років та безробітні (у визначенні МОП, це – особи у віці 15–70 років (як зареєстровані, так і незареєстровані в державній службі зайнятості)). Варто зазначити, що ті ж самі експерти МОП вважають, що можна поняття «економічна активність» застосовувати до населення, групи чи особи й за межами 15–70 років. Між іншим, за статистикою економічно неактивного населення в нашій країні в 2017 р. становить 10,9 млн осіб, у тому числі: 53,6% його складають пенсіонери, 20,7% – учні і студенти денної форми навчання; 22,0% – особи, що перебувають на утриманні; 1,1% – через стан здоров'я та 2,6% – через інші різні причини. Тут, до речі, прихований великий трудовий потенціал,

який можна залучати через різні програми країни. зайнятості, як це роблять окремі розвинені

Таблиця 1
Рівень безробіття у 2000 р. та з 2013 по 2017 рр. (кількість населення, тис. осіб)

Рік	Всього населення	Економічно активне населення	Безробітне населення	Рівень безробіття (%)	Зареєстровані безробітні	Рівень безробіття в відсотках до попереднього року
2000	48923,2	21150,7	2630,0	12,4	1178,7	-
2013	45426,2	20478,2	1576,4	7,7	487,6	62
2014	42928,9	19035,2	1847,1	9,7	458,6	82
2015	42760,5	17396,0	1654,0	9,5	461,1	76,6
2016	42584,5	17303,6	1677,5	9,7	407,2	82
2017	42386,4	17193,2	1697,3	9,9	352,5	79,8

Джерело: [24]

*Примітка: з 2014 р. – без урахування окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу)

Причин зменшення економічно активного населення чимало. Воно зменшується за рахунок природного скорочення, високого рівня дитячої смертності та працюючого населення, анексії Криму, війни на Сході країни та викликаного цим еміграцією людей в інші країни, внутрішніх кризових процесів. Безперечно, на відтік робочої сили сильно впливає безробіття та низька заробітна плата. Українська економіка є молодою ринковою економікою, а це означає, що має розвиватися підприємництво, з'являтися нові професії, нові сфери прикладання праці. Виходить, що принцип економічної свободи «Laissez-faire», який є домінантним в ринковому механізмі, в нашій економіці не спрацьовує. Найменший рівень безробіття 6,9% було зареєстровано в 2007 і 2008 роках. Останні п'ять років рівень безробіття був у межах 9–10% (табл. 1). Держстат сповіщає, що в 2018 р. рівень безробіття в країні поступово знижується і, за підсумками першого кварталу, становив 9,7% проти 9,9% кварталом раніше [25]. Але ж спостерігається і зменшення економічно активного населення (табл. 1). Так, в 2017 р. в Україні проживало 17,9 млн осіб економічно активного населення у віці від 15 до 70 років, з них працездатного віку – 17,2 млн, зайняте населення працездатного віку становило 15,5 млн осіб.

Статистика ООН по Україні за 2017 р. показує, що українців у віці від 20 до 59 років (тобто працездатного віку) – 25,2 млн осіб. Якщо співставити міжнародні та українські дані, то в Україні працюють 15,5 млн. осіб

працездатного віку, а могли б працювати 25,2 млн. Така «розбіжність» має пояснення. Насамперед це нелегальна зайнятість. Ця проблема не є суто українським явищем. За оцінками ОЕСР, на початку 2000-х років за наявності у світовій економіці майже 1,2 млрд. офіційних робочих місць понад 1,8 млрд населення працювало нелегально. У постсоціалістичних країнах ЄС цей показник становить 26% ВВП, в ЄС (15) – 17,4 %, що майже втричі менше, ніж в Україні (52,8%) [26, с.44].

Наразі масштаби тіньової економіки в Україні є вражаючими. Експерти МВФ відмічають, що середній розмір тіньової економіки України в 2017 р. становить 44,8% ВВП (за даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі, 33%), у той час як у розвинених країнах цей показник знаходиться в межах 7–15% ВВП. Вочевидь, МВФ і МЕРТ користуються різними методиками. Експерти використовували методіку ОЕСР 2016 р., що враховує і в «непостережуваних» секторах економіки, в тому числі, незаконну активність (виробництво ВВП, що припадає на чисто кримінальну діяльність), «статистичне підпілля» (законну економіку, але яка не обчислюється статистикою), виробництво для власних потреб домогосподарств, методи явно враховують і «тінь», створену для відходу від податків [27]. Дестабілізуючими факторами названі нові форми зайнятості (індивідуалізація умов найму, тимчасові контракти) і глобалізація ринку праці.

Зменшення економічно активного населення пов'язане не тільки з безробіттям, а із розширенням мобільності робочої сили. Масова міграція населення приймає глобальний характер і перетворюється на джерело загострення соціально-економічного становища в окремих країнах, у світі загалом. Міжнародна організація з міграції оцінює можливе потенційне збільшення кількості міжнародних трудових мігрантів у короткостроковій перспективі на 41%. Серед потенційних трудових мігрантів майже половина – віком від 18 до 29 років [28]. В Україні декілька останніх років активно відбувається масштабний відтік робочої сили. Зазначена тенденція набула небезпечного характеру. Вона обертається нестачею ресурсів для економічного і соціального розвитку нашої країни. Особливо вразила пенсійне забезпечення. УНІАН із посиланням на Ольгу Крентовську, першого заступника міністра соціальної політики України, зазначає, що попит на українських заробітчани найбільше зростає в Польщі, Словаччині, Литві і Хорватії. Так, за підрахунками Союзу підприємців і роботодавців Польщі, для підтримки зростання економіки цієї країни необхідно залучити 5 млн емігрантів, а загальна кількість виданих запрошень на роботу в 2018 р. для українців складе 3 млн [28]. До Мінсоцполітики надійшов запит Міністерства праці, соціальних справ та сім'ї Словаччини. Вони повідомили, що у зв'язку з розширенням виробництва існуючих підприємств в країні та будівництва нових заводів в найближчі 3-6 місяців в Словаччині прогнозується значний дефіцит робочої сили на рівні 70–100 тис. осіб. Вирішити цю проблему словацький уряд планує за рахунок залучення працівників, в тому числі з України. Чехія офіційно потроїла норми трудових мігрантів. Тому міграційні процеси в найближчі роки можуть посилитися [там само].

Дехто з українського політикуму пропонує відтік робочої сили компенсувати залученням в країну «гастарбайтерів» із інших країн. На такі сентенції можемо відповісти, що приплив дешевої робочої сили ззовні в Україну не такий небезпечний, як для країн ЄС, проте він може загострити конкуренцію на ринку праці і привести до ускладнення міжнародних відносин, росту націоналізму. Негативні наслідки переміщення робочої сили вже дав-

но визнані як потенційна небезпека, яка в багатьох країнах є цілком реальною. Тому майже всі держави ввели ті чи інші форми контролю над вільним переміщенням робочої сили.

Економічні труднощі, які виникли в Україні у зв'язку з переходом до ринкових відносин істотно вплинули на інтенсивність і територіальні напрями міграцій. Ще один додатковий ризик для українського ринку праці – збільшення кількості студентів, що навчаються за кордоном. За останні три роки кількість охочих навчатись у провідних світових вишах зросла щонайменше на 10 відсотків. Завдяки популярним навчальним програмам (Erasmus Mundus, Fulbright Program, Muskie і UGRAD) щороку за кордон виїжджає близько 20 тисяч українців. Соціопитування стверджують, що понад половини української молоді у віці від 18 до 29 років нині готові емігрувати. За даними МІОК, до 2025 р. здобувати закордонну освіту будуть близько 8 млн молодих людей. 50 відсотків студентів обирають країни, де є можливість залишитися принаймні на 1–2 роки для роботи після закінчення навчання. Україна є активною учницею міжнародних освітніх і наукових обмінів, але академічна мобільність українських студентів має асиметричний характер: за кількісними показниками потік української мобільної молоді за кордон перевищує вхідний потік. Є декілька причин, чому українські випускники обирають зарубіжні виші. По-перше, українська освітня система має багато недоліків і слабких місць. Останнім часом різко зменшились держзамовлення на підготовку фахівців. По-друге, українські абітурієнти бажають поїхати за кордон на постійне місце проживання через вищий рівень життя та кар'єрні перспективи. По-третє, зарубіжні ВНЗ виділяють все більше безкоштовних місць для талановитої молоді, а на навчання на контрактній основі пропонують деякі знижки [29].

Колосальною проблемою є виїзд із країни вітчизняних спеціалістів, кожен 25–26 має вищу освіту. 30% від'їжджаючих становлять лікарі та медичні працівники. Через декілька років Україна може втратити значну частину науково-технічної еліти. Вже сьогодні прослідковується динаміка зменшення чисельності науковців та кількості організацій, які

здійснюють наукові дослідження й розробки. Важливий мотив – матеріальне забезпечення працівників наукової й освітянської сфер. За даними *The New York Times*, викладачів найбільше цінують у Канаді, США, Італії, Великобританії, Саудівській Аравії, Південній Африці, де їхня місячна зарплата в середньому сягає еквіваленту \$5000–9000. За останні роки суттєво зросли оклади професури в Індії, перевищивши позначку \$7000. Навіть у Китаї, де ще кілька років тому науковці отримували близько \$250–300, влада збільшила їхні оклади в рази, адже розвиток науки й освіти є частиною національної програми економічного зростання КНР. В Україні ж, за даними Міжнародного фонду досліджень освітньої політики і Держслужби статистики, середньомісячна зарплата викладачів і науковців коливається в межах від \$100 до \$300. Це вже призвело до невтішної тенденції: за різними оцінками, щорічно з України їде від 6000 до 9000 представників інтелектуальних професій [30].

«Прогресуюча інфляція, девальвація національної валюти, реалізація антисоціальної політики у визначенні тарифів на житлово-комунальні послуги, ціни на газ та електроенергію для населення, скасування державного регулювання цін на соціально значущі продукти, звела практично нанівець досягнення Уряду у підвищенні мінімальної заробітної плати та певному осучасненні пенсій із запровадженням у 2017 р. пенсійної реформи» [31, с.12].

Висновки. Аналіз сучасних тенденцій навколо соціального капіталу під впливом глобалізаційних ризиків показав, що соціальний капітал отримав настільки велике значення, що в провідних країнах його збереження й зростання стає державним завданням. Приклад показує Китай, де у 2020 р. планують ввести систему розвитку соціального капіталу на національному рівні. Держава здійснює прямий та опосередкований вплив на розвиток соціального капіталу через формування відповідної стратегії державного регулювання. Українському уряду вкрай необхідно звернути увагу на проблему скорочення економічно активного, у тому числі працездатного, населення. Стратегія розвитку України повинна передбачати такі заходи по формуванню соціального капіталу, що сприятиме створен-

ню умов для його розвитку у різних формах, оскільки саме соціальний капітал, згідно з твердженням Ф. Фукуями, має «прихований резерв, який спрямовує розвиток суспільства» [7]. Система заходів протидії тенденції скорочення економічно активного населення має включати створення робочих місць, реприватизацію або націоналізацію підприємств, приватизованих у 1990-х роках, які доведено до банкрутства або збиткових; створення сприятливих умов для ведення бізнесу через зниження податків та розширення системи держзакупівель; державні програми, такі як «Розвиток сільської медицини», «Житло молодим фахівцям», програми розвитку соціальної інфраструктури в депресивних регіонах тощо. Організаційно-економічні механізми, які можуть сприяти розвитку соціального капіталу, повинні бути спрямовані на формування відносин довіри між державою, бізнесом і суспільством, залучення населення та бізнесу до вирішення суспільних проблем, взаємодії держави і громадських інститутів, формування соціальної солідарності в суспільстві.

Література:

1. Пилипенко Ю. І. Соціальний капітал як чинник економічного розвитку суспільства / Ю. І. Пилипенко, Д. Д. Алексеєнко // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. пр. – Одеса : Одеський національний економічний університет. – 2018. – № 1 (65). – С. 24–34.
2. Burt R. S. Structural Holes: The Social Structure of Competition / R. S. Burt. – Cambridge, MA. Harvard University Press, 1992.
3. Baker W. Market networks and corporate behavior / W. Baker // American Journal of Sociology. – 1990. – Vol. 96.
4. Бурдые П. Формы капитала. Пер. с англ. М. С. Добряковой / П. Бурдые // Экономическая социология. – 2002. – Т. 3. – № 5. – С. 60–74.
5. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 121–139.
6. Патнам Р. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / Р. Д. Патнам, Р. Леонарді, Р. Й. Нанетті. – К. : Основи, 2001. – 302 с.
7. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: Пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2004. – 730 с.
8. Геєць В. М. Розвиток соціального капіталу – найбільше багатство у світі: Електронний ресурс / В. М. Геєць. – Віче: журн. Верх. Ради України. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2359>. – 2011. – № 1.
9. Грішнова О. А. Соціальний капітал у системі економічних ресурсів / О. А. Грішнова, І. Ю.

Кочума. – Соціоекономіка: Зб. наук. праць. – 2009. – № 4. – С. 38–49.

10. Єлагін В. П. Про сутність поняття «соціальний капітал» та його роль у процесі розбудови соціальної держави / В. П. Єлагін // Актуальні проблеми державного управління. – 2011. – № 1. – С. 46–55.

11. Сидорчук. О. Г. Механізми формування соціального капіталу (державно-управлінський аспект) Автореф. канд. наук з держ. упр., – Львів : Львівський регіональний інститут державного управління національної академії державного управління при Президентові України, 2007. – 21 с.

12. Соціальний капітал України: теоретико-методологічні основи формування: монографія / за ред. С. І. Бандура. – К. : НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України, 2010. – 210 с.

13. Turner J. The Formation of Social Capital // Social Capital: A Multifaceted Perspective / [edited by] Partha Dasgupta, Ismail Serageldin. Washington, 2000 D.C.: World Bank, с.2000, xii, 424 p.: ill.; 25 cm.

14. Сивуха С. В. Капитал социальный. Социологическая энциклопедия / С. В. Сивуха – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bourdieu.name/content/social-capital>

15. Стрельникова Л. В. Социальный капитал: типология зарубежных подходов / Л. В. Стрельникова // Общественные науки и современность. – 2004. – №2. – С. 33–41.

16. Turner J. The formation of social capital [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/255610686_The_formation_of_social_capital

17. Field J. Social Capital. L. N.V.: Rutledge, 2008, 168 p.

18. The Global Risks Report 2017 / Marsh & McLennan Companies Zurich Insurance Group // 12th Edition is published by the World Economic Forum within the framework of The Global Competitiveness and Risks Team. – 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/GRR17_Report_web.pdf.

19. Тулуб О. М. Глобальні виклики XXI століття: тенденції та ризики в умовах інформаційної економіки. / О. М. Тулуб // Економіка і суспільство. – 2017. – № 9. – С. 31–38.

20. Баранник Л. Б. Проблемы человеческого развития и социальная политика государств в условиях глобализационных процессов / Л. Б. Баранник // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2015. – № 2. – С. 48–58.

21. Баранник Л. Б. Модернізація соціальної функції бюджету України в умовах посилення глобалізаційних викликів / Л. Б. Баранник, Т. М. Черкавська // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2016. – № 2. – С. 39–46.

22. World Employment and Social Outlook – Trends 2018. International Labour Office. Geneva: ILO, 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_615594.pdf

23. Work for a brighter future. Global Commission on the Future of Work. International Labour Office – Geneva: ILO, 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/publication/wcms_662410.pdf

24. Демографічна та соціальна статистика / Ринок праці / Зайнятість та безробіття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/tr.htm

25. Рівень безробіття в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/2017>

26. Рязанова Н. С. Фінансове рахівництво як інформаційно-інфраструктурна підсистема мікроекономіки / Н. С. Рязанова, В. М. Федосов // Фінанси України. – 2016. – № 10. – С. 39–64.

27. МВФ назвал ошеломляющий размер теневой экономики Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://strana.ua/news/123178-mvf-nazval-oshelomljajushchij-razmer-tenevoj-ekonomiki-ukrainy.html>

28. Міграція з України зростає і наближається до критичної. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/mihratsija-z-ukrajini-zrostaje-i-nablizhajetsja-do-kritichnoji-2462687.html>

29. Черба В. М. Причини освітніх міграцій українських студентів за кордон / В. М. Черба, Г. Д. Тоболь, Д. В. Мушкаторова // Інвестиції: практика та досвід. – 2017. – № 12. – С. 68–72.

30. Черба В. М. Інноваційний потенціал України / В. М. Черба, В. В. Криша // Інвестиції: практика та досвід. – 2018. – № 13. – С. 37–42.

31. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Report-2018-1.pdf>.

References

1. Pylypenko Yu. I. *Sotsialnyi kapital yak chynnyk ekonomichnoho rozvytku suspilstva* [Social capital as a factor in the economic development of society] / Yu. I. Pylypenko, D. D. Aleksieienko // *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen: zb. nauk. pr.* – Odesa : Odeskyu natsionalnyu ekonomichnyu universytet. – 2018. – № 1 (65). – P. 24–34.

2. Burt R. S. *Structural Holes: The Social Structure of Competition* / R. S. Burt. – Cambridge, MA. Harvard University Press, 1992.

3. Baker W. Market networks and corporate behavior / W. Baker // *American Journal of Sociology.* – 1990. – Vol. 96.

4. Burde P. *Formy kapitala* [Forms of capital] / per. s angl. M. S. Dobryakovoy // *Ekonomicheskaya sotsiologiya.* – 2002. – Т. 3–5. – P. 60–74.

5. Koulman Dzh. *Kapital sotsialnyy i chelovecheskiy* [Social and human capital] / Dzh. Koulman // *Obschestvennyye nauki i sovremennost.* – 2001. – № 3. – P. 121–139.

6. Patnam R. *Tvorinnya demokratiyi. Tradytsiyi*

Hromadskoyi aktivnosti v suchasniy Italii [Creation of Democracy. Traditions of social activity in modern Italy], R Patnam. R. Leonardi, Y. Nanetti. – Kyiv : Osnovy, 302 p.

7. Fukuyama F. *Doverie: sotsialnyie dobrodeteli i put k protsvetaniyu* [Trust: social virtues and the path to prosperity] Per. s angl. / F. Fukuyama. – M. : OOO «Izdatelstvo ACT», 2004. – 730 p.

8. Geets V. M. *Rozvytok sotsialnogo kapitalu – naybilshе bahatstvo u sviti* [The development of social capital – the greatest wealth in the world]. – Viche: zhurnal. Verkhovnoyi. Rady Ukrayiny. – № 1. – available at: <http://www.viche.info/journal/2359>

9. Hrishnova O. A. *Sotsialnyy kapital u systemi ekonomichnykh resursiv* [Social capital in the system of economic resources] – Sotsioekonomika: – Zb. nauk. Prats. – № 4.– P. 38–49.

10. Yelahin V. P. *Pro sutnist ponyattya «sotsialnyy kapital» ta yoho rol u protsesi rozbudovy sotsialnoyi derzhavy* [On the essence of the concept of «social capita» and its role in the process of building a social state] / V. P. Yelahin // Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnya. – 2011. – № 1. – P. 46–55.

11. Sydorchuk. O. H. *Mekhanizmy formuvannia sotsialnogo kapitalu (derzhavno-upravlinnsky aspekt)* [Mechanisms of formation of social capital (state-management aspect)] Avtoref. kand. nauk z derzh. upr. – Lviv : Lvivskyi rehionalnyy instytut derzhavnoho upravlinnia natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, 2007. – 21 p.

12. *Sotsialnyy kapital Ukrainy: teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia: monohrafiia* [Social capital of Ukraine: theoretical and methodological foundations of formation] / S. I. Bandura, L. H. Bohush, T. A. Zaiats ta in.; za red. S. I. Bandura. – K. : NAN Ukrainy, Rada po vyvchenniu produktyvnykh syl Ukrainy, 2010. – 210 p.

13. Turner J. *The Formation of Social Capital // Social Capital: A Multifaceted Perspective* / [ed. by] Partha Dasgupta, Ismail Serageldin. Washington, 2000 D.C.: World Bank, c.2000, xii, 424 p.: ill.; 25 cm.

14. Sivuha S. V. *Kapital sotsialnyy. Sotsiologicheskaya entsiklopediya* [Social capital. Sociological encyclopedia] / S. V. Sivukha – [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://bourdieu.name/content/social-capital>

15. Strelnikova L. V. *Sotsialnyy kapital: tipologiya zarubezhnykh podhodov* [Social capital: a typology of foreign approaches] / L. V. Strelnikova // Obschestvennyie nauki i sovremennost. – 2004. – №2. – P. 33–41.

16. Turner J. *The formation of social capital* [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: https://www.researchgate.net/publication/255610686_The_formation_of_social_capital

17. Field J. *Social Capital*. L. N.V.: Rutledge, 2008, 168 p.

18. *The Global Risks Report 2017* / Marsh & McLennan Companies Zurich Insurance Group // 12th Edition is published by the World Economic Forum within the framework of The Global Competitiveness and Risks Team. – 2017. [Elektronniy resurs]. – Pe-

жим доступу: http://www3.weforum.org/docs/GRR17Report_web.pdf.

19. Tulub O. M. *Hlobalni vyklyky XXI stolittia: tendentsii ta ryzyky v umovakh informatsiinoi ekonomiky* [Global Challenges of the 21st Century: Trends and Risks in the Information Economy] / O. M. Tulub // Ekonomika i suspilstvo. – 2017. – № 9. – P. 31–38.

20. Barannik L. B. *Problemyi chelovecheskogo razvitiya i sotsialnaya politika gosudarstv v usloviyah globalizatsionnykh protsessov* [Problems of human development and social policy of states in the context of globalization processes] / L. B. Barannik // Ekonomichnyy visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu. – 2015. – № 2. – С. 48–58.

21. Barannik L. B. *Modernizatsiia sotsialnoi funktsii biudzhetu Ukrainy v umovakh posylennia hlobalizatsiinykh vyklykiv* [Modernization of the social function of the budget of Ukraine in the context of increasing globalization challenges] / L. B. Barannik, T. M. Cherkavska // Ekonomichnyy visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu. – 2016. – № 2. – P. 39–46.

22. *World Employment and Social Outlook – Trends 2018*. International Labour Office. Geneva: ILO, 2018. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <https://ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms615594.pdf>

23. *Work for a brighter future*. Global Commission on the Future of Work. International Labour Office – Geneva: ILO, 2019 [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/publication/wcms_662410.pdf

24. *Demohrafichna ta sotsialna statystyka / Rynok pratsi / Zainiatist ta bezrobittia* [Demographic and social statistics / Labor market / Employment and unemployment] [Elektronniy resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/tp.htm

25. *Riven bezrobittia v Ukraini* [Unemployment rate in Ukraine] [Elektronniy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/2017>

26. Riazanova N. S. *Finansove rakhivnystvo yak informatsiino-infrastruktorna pidsystema mikroekonomiky* [Financial accounting as an information and infrastructure subsystem of microeconomics] / N. S. Riazanova, V. M. Fedosov // Finansy Ukrainy. – 2016. – № 10. – P. 39–64.

27. *MVF nazval oshelomlyayuschiy razmer tenevoy ekonomiki Ukrainy* [The IMF called the staggering size of the shadow economy of Ukraine] [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupa: <https://strana.ua/news/123178-mvf-nazval-oshelomljajushchij-razmer-tenevoj-ekonomiki-ukrainy.html>

28. *Mihratsiia z Ukrainy zrostaie i nablyzhaetsia do krytychnoi* [Migration from Ukraine is growing and approaching critical] [Elektronniy resurs]. – Rezhym dostupu: https://nv.ua/ukr/ukraine/events/mihratsija-z-ukrajini-zrostaie-i-nablizhajetsja-do-kritichnoji-246268_7.html

29. Cherba V. M. *Prychyny osvityvnykh mihratsiiv ukrainskykh studentiv za kordon* [Causes of educational migration of Ukrainian students abroad] / V. M. Cherba, H. D. Tobol, D. V. Mushkatorova // Investytsii: praktyka

ta dosvid. – 2017. – № 12. – P. 68–72.

30. Cherba V. M. *Innovatsiyni potentsial Ukrainy* [Innovative potential of Ukraine] / V.M Cherba, V.V. Krysha // Investytsii: praktyka ta dosvid. – 2018. – № 13. – P. 37–42.

31. *Shechorichna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny pro stan*

dotrymanna prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini 2017 [Annual report of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights on the state of observance of human rights and freedoms in Ukraine]. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Report-2018-1.pdf>.

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА В УКРАИНЕ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ВЫЗОВОВ

*Л. Б. Баранник, д. э. н., профессор, В. М. Черба, к. н. по гос. упр.,
Университет таможенного дела и финансов*

В статье проанализированы отдельные аспекты развития социального капитала в Украине в условиях глобализационных вызовов. Исследованы научные подходы к дефиниции «социальный капитал». Подчеркнуто, что несмотря на признанные научным сообществом концепции социального капитала авторитетных западных ученых, это понятие является полисемантическим и имеет расплывчатую природу. Из-за размытости данного понятия исследователи осуществляют его измерение различными способами в зависимости от контекста исследования. Предложено рассматривать понятие социального капитала как определенно-общественного ресурса, который предполагает учет и социальных отношений (в том числе социально-трудовых), и определенных индикаторов социального развития страны (рождаемость, уровень образования, состояние здоровья населения, занятость общественно полезной деятельностью и т.д.).

Непосредственным предметом исследования данной статьи является влияние глобализации на социальный капитал в форме социально-трудовых отношений. Назван основной глобализационный риск современного развития украинского общества – существенное уменьшение численности экономически активного населения. Подчеркнуто, что эта тенденция в Украине приобрела опасный характер. Анализируются причины, ее спровоцировавшие. Среди них – безработица, низкая оплата труда, расширение открытости экономики, растущая мобильность рабочей силы, недостатки отечественной системы образования. Отмечена особо негативная роль в этом процессе политики отдельных европейских стран по привлечению иностранных «гастарбайтеров».

Предложена система мер противодействия этой тенденции, в частности, создание новых рабочих мест в реальном секторе экономики, развитие социальной инфраструктуры, внедрения государственных программ (госзакупок), направленных на поддержку отечественного производителя, экономические реформы. Подчеркнута необходимость усиления законодательства к тем предприятиям, которые искусственно доведены до банкротства, вплоть до их реприватизации или национализации.

Ключевые слова: социальный капитал, глобализационные вызовы, безработица, миграция, экономически активное население, государственная политика занятости, мобильность рабочей силы.

SOCIAL CAPITAL DEVELOPMENT IN UKRAINE IN CONTEXT OF GLOBALIZATION CHALLENGES

*L. B. Barannik, D.E., Professor, V. M. Cherba, Ph. D in (Public Admin.),
University of Customs and Finance*

The article analyzes some aspects of the development of social capital in Ukraine in the context of globalization challenges. The scientific approaches to the definition of «social capital» are investigated. It is emphasized that despite the concepts of social capital by reputable western scientists, it is a polysemic concept and has vague nature. Because of the vagueness of the concept of «social capital», it is measured in different ways depending on the context of the study. It has been proposed to consider the concept of

social capital as a certain social resource, which implies taking into account both social relations (including social and labor), and certain indicators of the country's social development (birth rate, level of education, health status of the population, employment by socially useful activities, etc.).

The subject of research is the impact of globalization on social capital in the form of social and labor relations. Significant decrease in the number of economically active population is determined as the main globalization risk of the modern development of Ukrainian society. It is stressed that this trend in Ukraine has become threatening. The reasons behind it are also analysed, among them are unemployment, low salary, increasing openness of the economy, growing labor mobility, shortcomings of the national education system and some others. In this process, a particularly negative role of the policies of some European countries to attract foreign «guest workers» is pointed out.

A system of measures to counter this trend has been proposed, in particular, creation of new jobs in the real sector of economy, development of social infrastructure, introduction of government programs (government procurement) aimed at supporting domestic producers, economic reforms, etc. The necessity to provide legal support is underlined, in particular in cases of enterprises that are artificially brought to bankruptcy, which presupposes their reprivatization or even nationalization.

Keywords: social capital, globalization challenges, unemployment, migration, economically active population, state employment policy, labor mobility.

Надійшла до редакції 18.11.18 р

УДК 330.8

ІННОВАЦІЙНО-ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЕКОНОМІЧНИХ СУБ'ЄКТІВ: ПОВЕДІНКОВО-ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ АКТИВІЗАЦІЇ

*О. В. Єрмошкіна, д. е. н., професор, ertoshkina.o.v@ntu.one, О. І. Горяча, викладач,
НТУ «Дніпровська політехніка», horiacha.o.i@ntu.one*

У статті розглядається інноваційно-підприємницька діяльність економічних суб'єктів з позиції першопричин формування інноваційної ініціативи у світлі біхейвіористської теорії. Доведено, що інноваційна ініціатива як складова поведінки індивіда формується залежно від спонукальних потреб та його можливостей і, відповідно, призводить до виникнення інноваційних проектів у формі стартапів. Їх успішність залежить від обґрунтованості спонукальних мотивів індивіда та рівня усвідомлення його власного існування.

На основі аналізу досвіду впровадження окремих стартап-проектів та поведінкових аспектів формування інноваційної ініціативи в дослідженні обґрунтовано доцільність використання піраміди нейрологічних рівнів Ділтса для виявлення інтенсивності інноваційної ініціативи та її життєздатності. Встановлено, що позиція індивіда на нейрологічних рівнях не є постійною, а рух не обов'язково здійснюється в напрямку зростання цих рівнів. Виявлено фактори впливу на інтенсивність інноваційної ініціативи, а саме: початковий нейрологічний рівень індивіда або економічного суб'єкта; наявність обмежуючих інституційних правил та інститутів, які стримують або навпаки активізують інноваційну ініціативу; наявність інституційних правил та інститутів, які здатні захистити індивіда або економічного суб'єкта від опортуністичної поведінки інших учасників соціуму; напрямок руху індивіда між нейрологічними рівнями для забезпечення балансу тих соціальних та економічних ролей, які він виконує в певному суспільстві.

© 2018. Yermoshkina O.V., Goriacha O.I. Published by the National Technical University Dnipro Polytechnic on behalf of Economics bulletin of the National Mining University. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted reuse, distribution and reproduction in any medium provided the original work is properly cited.